

Elektronikus dokumentumszolgáltatás az ODR-ben

A könyvtárközi dokumentumszolgáltatás legfontosabb tényezői a pontosság és a gyorsaság. Az eredeti dokumentumok küldése esetében, sajnos, nincs befolyásunk a kézbesítés menetére, a másolatok küldésének leggyorsabb formája, azaz az elektronikus dokumentumküldés azonban azonnali, veszteségmentes továbbítást tesz lehetővé.

Könyvtárközi kölcsönzés – dokumentumszolgáltatás

A könyvtárközi kölcsönzés kifejezést a hazai terminológiában is kezdi felváltani a dokumentumszolgáltatásé, jelezve az eredetiben történő kölcsönzés mellett – és ebben sajnos szerepe van a visszaküldési postaköltség-támogatás megszűnésének is – a kisebb terjedelmű művek elektronikus úton történő továbbításának térnyerését. A tendenciát jól illusztrálják az ODR-statisztikák, valamint a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtára (DEENK BTEK) könyvtárközi kölcsönzésének utóbbi néhány évi szolgáltatói statisztikai adatai is.

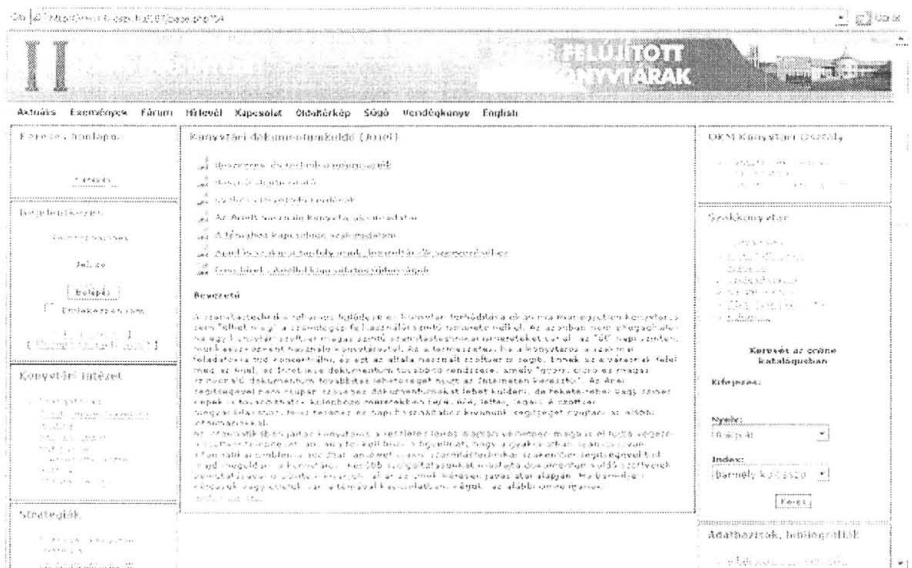
Teljesítések	Eredetiben	Másolatban	Elektronikusan	Összesen
2005	14 360	1718	30	16 108
2006	11 469	1293	67	12 829
2007. I–VI. 15.	2 995	412	47	3 454

A DEENK BTEK dokumentumszolgáltatási statisztikai adatai 2005–2007

Ariel – a tudományos világ első számú dokumentumtovábbító rendszere

Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) támogatási keretéből a postaköltség és a dokumentumvásárlás mellett 2001 és 2004 között a tagkönyvtáraknak lehetőségük nyílt pályázni az Ariel dokumentumtovábbító szoftver meg-

tummal. A valóság azonban az, hogy a tulajdonos könyvtárak között kevés az olyan, amely napi rendszerességgel, rendeltetésszerűen használja a programot. Ennek okai többek között a program lehetőségeiről, felhasználhatóságáról való ismerethiány, az FTP alapú továbbítás nehézsége (például tűzfalbeállítás, valamint hogy állandóan bekapcsolt, önálló munkaállomást igényel), technikai problémák, korlátozott szkennerkompatibilitás, valamint az egyéb rendelkezésre álló megoldások könnyű elérhetősége. A könyvtárak számítástechnikai háttere és a könyvtárosok informatikai ismeretei igen eltérőek, a program használatának kezdeti lépéseikhez és a megfelelő beállítások elvégzéséhez informatikus segítsége mindenképpen szükséges. Számos könyvtárban kidolgoztak olyan dokumentumtovábbítási megoldásokat, amelyek a helyi igényekhez és lehetőségekhez alkalmazkodnak; ezekben a könyvtárakban akár az Ariel teljes mellőzésével jól működő szolgáltatást alakítottak ki. A fentiek eredményeképpen a hazai könyvtárakban nem beszélhetünk egységes elektronikus dokumentumtovábbítási gyakorlatról.

2. ábra. A Könyvtári Intézet Ariel információs oldala

A technikai kérdések mellett az elektronikus dokumentumszolgáltatás széles körű elterjedésében a legproblémásabb pont a szerzői jogi törvény előírásainak alkalmazása. Hiába teszi ugyanis lehetővé az Ariel az elektronikus úton megkapott cikkek kérés olvasóhoz való közvetlen továbbítását, a jelenlegi hazai szerzői jogi szabályozás ezt tiltja. Egyfajta megoldást jelentene a megfelelő, zárt, dedikált könyvtári hálózat, amelyen a kapott dokumentumot a kérő olvasó megtekinthetné, ilyen azonban eddig még nem épült ki. Az olvasók igényeinek – tapasztalataink szerint – valójában leginkább az felelne meg, ha az e-mailen megkapott, vagy internetről letöltött dokumentumot otthon kinyomtathatnák és úgy olvashatnák.

Konzultációk, továbbképzési tematika

Sok olyan probléma van tehát, amelynek tisztázása elengedhetetlen ahhoz, hogy a szolgáltatás zökkenőmentesen és egységesen működjön országszerte. Ezt segítette a 2002. június 27-én a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Központi Könyvtárában megrendezett munkamegbeszélés, amely az akkori Ariel-felhasználók tapasztalatcseréjére kitűnő alkalmat adott. Eredményeképp jött létre a hazai Ariel-levelezőlista, amely azóta, sajnos, megszűnt. A programmal kapcsolatos problémák a könyvtárközi kölcsönzési levelezőlistán kerülnek terítékre. Az elektronikus dokumentumszolgáltatás volt a témája a tatabányai könyvtárközi kölcsönzési tanácskozásnak 2002-ben és 2006-ban is.

Az ODR-támogatásból megvásárolt Ariel-szoftver használatának oktatása szervezett formában azonban többszöri próbálkozás ellenére sem valósult meg, így a célzott továbbképzésre vonatkozó igény már régóta mutatkozott. A Könyvtári Intézet a minisztérium kérésére még 2005 áprilisában kidolgozta az *Ajánlás a könyvtári elektronikus dokumentum küldés és fogadás témakörében, regionális, illetve megyei szakmai tanfolyamok, konzultációk számára* című dokumentumot. A javasolt tanfolyami tematika célja az elektronikus dokumentumküldés és fogadás népszerűsítése, a könyvtári dokumentumküldő és -fogadó szoftver telepítésének és használatának bemutatása, a használat során jelentkező problémák megoldásának segítése.

Továbbképzés Debrecenben

A Könyvtári Intézet és a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatásával szervezett továbbképzést *A dokumentumszolgáltatás hagyományos és korszerű módszerei* címmel 2007. április 23–24-én a Debreceni Egyetem aulájában. Az ajánlásra építve alakult ki a felkért előadókkal, a Könyvtári Intézet munkatársaival, valamint az Arielt Magyarországon forgalmazó Ovidius cég képviselőjével egyeztetve a kétnapos továbbképzés programja; a házigazda szerepét a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár vállalta. A nyolcvan résztvevő a hagyományos és elektronikus úton továbbított meghívókra hamar összegyűlt, az ország kisebb-nagyobb könyvtárain kívül a határon túli könyvtárosok is képviseltették magukat Marosvásárhelyről, illetve Kolozsvárról. A továbbképzés előadásai megtalálhatók a Debreceni Egyetem Elektronikus Adattárában, a DEÁ-ban (<http://dspace.lib.unideb.hu>) az Egyetemi Könyvtár Előadások menüpontjában.

Az első előadást Hölgyesi Györgyi, a KI Gyűjteményszervezési Osztályának vezetője tartotta *A könyvtárközi kölcsönzéstől a dokumentumszolgáltatásig. Változások – trendek* címmel. Ismertette a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás történetét és jogi szabályozását, a kérő és a szolgáltató könyvtárak feladatait, az ODR-támogatások alakulását, a szolgáltatás terén zajló változásokat és trendeket.

Az elektronikus dokumentumszolgáltatás fejlődését tovább fokozhatják az előadó által megjelölt következő feladatok: az e-dokumentumküldés jogszabályi hátterének felülvizsgálata, közös könyvtári képviselet a jogkezelőknél, az elektronikus dokumentumküldés racionalizálása érdekében a dokumentumok központi

nyilvántartását ki lehetne egészíteni a saját célra digitalizált, és elektronikusan továbbítható dokumentumok számbavételével és nyilvántartásával is, az e-dokumentum-szolgáltatás kiterjesztése: a digitalizált dokumentumokhoz dedikált hálózatokon keresztül történő hozzáférés megoldása.

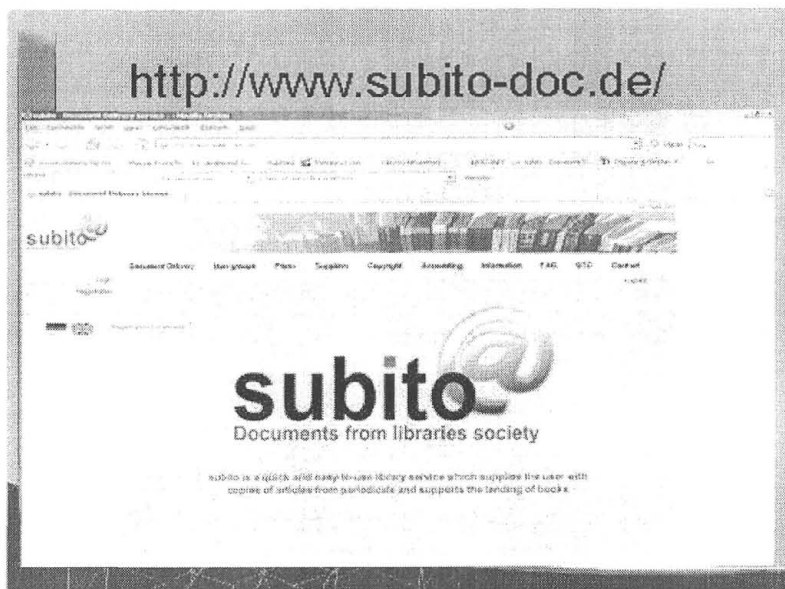
A második előadást Tóth Andrea, a KI Gyűjteményszervezési Osztályának szakreferense tartotta a hazai dokumentumellátás gyakorlatáról. Praktikus tanácsokat adott a könyvtárközi kérések küldéséről, a használat feltételeiről, valamint meghatározta az ODR teljes dokumentumállományához való hozzáférés formáit (eredetiben, elektronikusan vagy fénymásolatban). Ezek közül kiemelte az elektronikus másolatok szolgáltatását és felhasználhatóságát: előnyeikről, feltételeikről a szolgáltatói és fogadói oldalon, valamint a szerzői jogi vonatkozásokról beszélt. Az utóbbiakról legfontosabb megállapításai a következők voltak: a szabad felhasználás esete (szerzői engedély nélkül, ingyenesen) jogi lehetőséget biztosít arra, hogy a könyvtár készíthessen digitális másolatot a saját állományában lévő dokumentumról archiválási céllal, nyilvános könyvtári ellátásra, tudományos célra. Tudományos kutatási vagy egyéni tanulási céllal a felhasználók ezekhez a digitális másolatokhoz biztonságos műszaki megoldáson alapuló, célra rendelt hálózaton keresztül hozzájuthatnak más könyvtárakban is, tehát könyvtárköziben ez a digitális másolat elküldhető, a kérő könyvtár azonban nem továbbíthatja ezt a dokumentumot a felhasználó e-mail címére, mert így nem biztosítható a legális felhasználás. A felhasználók ezeket a digitális másolatokat a kérő könyvtárban kizárólag helyben, képernyőn megjelenítve olvashatják, kijegyzetelhetik, de nem módosíthatják, nem küldhetik tovább, nem többszörözhetik (semmilyen hordozón nem rögzíthetik), nem nyomtathatják ki. A szabad felhasználás esete nem szolgálhatja jövedelemszerzés célját, a felhasználó ezt ingyenesen veheti igénybe. A dokumentumot csupán akkor lehet más módon felhasználni – tehát nemcsak helyben képernyőn olvasni, hanem pl. kinyomtatni –, ha arra a felhasználó engedélyt kér a szerzőtől vagy a jogutódtól, azt a könyvtárban bemutatja, és megfizeti a szerzői jogdíjat, valamint a könyvtár nyomtatással kapcsolatos költségeit.

Az ezt követő előadásban Bartók Györgyi, a KI Gyűjteményszervezési Osztályának szakreferense az ODR leőhely-adatbázisának felépítését, működését és funkcióit ismertette. Mi található az ODR leőhely-adatbázisban, hogyan válhat egy könyvtár használójává, szolgáltatójává az ODR leőhely-adatbázisnak, mire használható az ODR-adatbázis, hogyan lehet használóként dokumentumot kölcsönözni az ODR-adatbázison keresztül, a szolgáltató könyvtár miképpen tudja saját állományának rekordjait elküldeni az ODR leőhely-adatbázis számára, milyen dokumentumok adatait nem tudja fogadni az ODR leőhely adatbázis, az adatbejelentés „csapdái”, azaz minden, amit egy ODR-felhasználónak tudnia kell.

A program következő részében Dávid Boglárka, a DEENK BTEK osztályvezető helyettese ismertette a hatékony kérésirányítás eszközeit. Beszélt a kérésirányítás rendjéről, a leőhely-információk forrásairól bel- és külföldi könyvek, valamint időszaki kiadványok esetében, ODR-tippekről és problémákról, az adatpontosításhoz felhasználható internetforrásokról.

Majd a Subito, a német nyelvterület dokumentumszolgáltató rendszerének bemutatása következett Kulcsár Kornéliától, a DEENK Kenézy Élettudományi Könyvtár könyvtárosától. A résztvevők megismerhették a rendszerben található dokumentumok körét, a regisztráció módját és feltételeit, a felhasználói csoport-

tokat, szolgáltatásmódokat, adminisztrációs lehetőségeket, valamint lépésről lépésre a könyv- és cikk-kérés folyamatát.

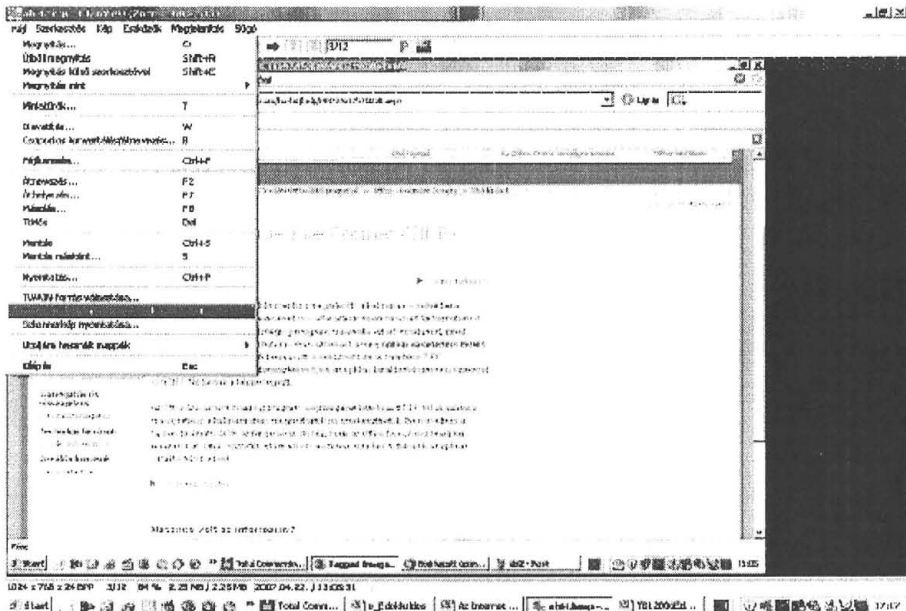
3. ábra. A Subito honlapja

Korpás István, a DEENK BTEK informatikusa az elektronikus dokumentum-szolgáltatás alternatív lehetőségeit ismertette. Bemutatta az elektronikus dokumentumok előnyeit, típusait, PDF előállítására alkalmas programokat, az Ariel verzióit, a program előnyeit és hátrányait, a vele kapcsolatos tapasztalatokat és problémákat, valamint a szoftver alternatíváit. Ezek közül egyik a 4. ábrán látható IrfanView ingyenes program, amely magyar nyelvű, csoportos szkennelésre alkalmas; mellette hallhattunk a MS Office Document Imagingről és a szkennerek saját programjairól is, amelyek szintén alkalmasak többoldalas kép-, illetve PDF fájlok előállítására.

Az elkészült fájlokat az e-mailen történő továbbításon kívül a DEENK-ben kiépített Posta elnevezésű tárolóra is feltölthetik, ahonnan azok az elérési utat a kérőnek megadva letölthetők. A tároló és az azt felhasználó szolgáltatás fejlesztésében iránymutató lehet a Subito által is alkalmazott Digital Rights Management System, amely képes a dokumentumok megtekintésének és letöltésének számát ellenőrizni és korlátozni.

Az első nap végén az érdeklődők könyvtárlátogatáson vettek részt a DEENK új, Kenézy Élettudományi Könyvtárában és a felújított Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtárban.

A második nap programját az Arielt forgalmazó Ovidius képviseletében Geges József biztosította. Saját két előadásán kívül a program legújabb verziójának gyakorlati bemutatóját is megtekinthették a résztvevők Váczi Róbert, a Semmelweis Egyetem Könyvtára informatikusának értő tolmácsolásában.

4. ábra. Csoportos szkennelés IrfanView-val

Az *elektronikus könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumtovábbítás* „fixa idea” vagy ez a *jövő* címmel tartotta Geges József első, vitaindító előadását, éspedig a jövő elektronikus szolgáltatásának jellegéről, a jelenlegi megoldásokról és szabványokról, fejlesztési irányokról és technikai megoldásokról. Az általa felvetett kérdések érintették a szolgáltatás kardinális és aktuális problémáit: ki rendeli és ki kapja meg a megrendelt anyagot, kiváltja-e az elektronikus dokumentumszolgáltatás a hagyományos kölcsönzési forma összes funkcióját, milyen szempontok alapján döntsük el, hogy előbbi vagy utóbbit válasszuk? Ismertette az elektronikus kölcsönzési formára történő átérés feltételeit (megfelelő termékek, körültekintő szakmapolitikai állásfoglalások, egységesített szabványok, megfelelő infrastruktúra [technikai és humán erőforrásokkal], a könyvtáros társadalom befogadókészsége), valamint az átalakulás akadályait, kihívásait, előnyeit, és a jövőben várható változásokat.

A második előadásából megismerhették a résztvevők az Infotrieve szolgáltatásait és stratégiáját, ezen belül is az Ariellel együttműködő ArticleFinder és a Table of Contents Alerts gyakorlati alkalmazását, amerikai példával illusztrálva. Az előadó áttekintette az Ariel szerepét az elektronikus könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás hazai és nemzetközi rendszerében. Jelezte, hogy az elektronikus dokumentumtovábbítás hatékony kezdeményezéséhez és működéséhez szükség van szemléletváltásra, amely magas szakmapolitikai döntést igényel, az infrastruktúra fejlesztésére, aminek anyagi kihatása is van. „kritikus tömegre”, a befogadáshoz képzésre és gyakorlásra, valamint a nemzetközi együttműködés feltételeihez való alkalmazkodásra. Ismertette az Ariel felhasználási területeit, előnyeit, a várható változási területeket és trendeket.

Váczai Róbert első prezentációjában az Ariel legújabb, 4.1.1. verziójának telepítését mutatta be lépésről lépésre, kiemelve a különös figyelmet igénylő mozzanatokot. Részletesen ismertette a program működését, élő gyakorlati bemutatóval színesítve az előadást. A 4.1.1. verziója, mely az „Ariel-közösség” kitarthatóságát köszönhetően kompatibilis a korábbi, 3.4. verzióval, ugyanakkor megújult koncepcióra épül, új adatbázis áll mögötte, folyamatosan frissítik a visszajelzések alapján.

Biztos, hogy a résztvevők eredményesnek minősítik a továbbképzést, és azok, akik eddig nem vettek részt az elektronikus dokumentumszolgáltatásban, vagy ódzkodtak a napi gyakorlatba történő bevezetésétől, megismerve a lehetőségeket, eredményes szolgáltató és fogadó könyvtárakká válnak. A továbbképzés anyaga segítségként szolgálhat további stúdiumokhoz, valamint a szolgáltatás népszerűsítéséhez és elterjesztéséhez az olvasók pontosabb és gyorsabb kiszolgálása érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fátrai Erzsébet: Ismét találkoztunk... 2. ODR konferencia Tatabányán, a József Attila Megyei Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/lap 2002. 12. sz. 17–18. p. <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kll/ful10212/14-25.pdf>
- Katona Júlia: Az ARIEL dokumentumtovábbító szoftver. Tapasztalatsere és munkamegbeszélés a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Egyetemi Központi Könyvtárában = Könyvtári Levelező/lap. 2002. 10. sz. 3–4. p. <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kll/ful10311/03-06.pdf>
- Kürti Lászlóné: Könyvtárközi kölcsönzés – elektronikus dokumentumküldés. (Elhangzott a Könyvtárközi Kölcsönzés Konzultatív Tanácskozásán 2000. okt. 10-én). = Könyv. Könyvtár, Könyvtáros. 2000. 11. sz. 47–52 p. <http://www.ki.oszk.hu/3k/valcikkek/valcikkek0011/kurti.html>
- Schnell, Eric H.: Ariel kiszabadítása: a Prospero elektronikus dokumentumszolgáltatási projekt. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 2001. 8. sz. 336–337 p. http://mt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=978&issue_id=34
- Vasas Lívია: Az Ariel a könyvtárközi másolatszolgáltatásban. = Könyvtári Levelező/lap. 2003. 11. sz. 3–4. p. <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kll/ful10311/03-06.pdf>